

УДК 94(476)

А. С. Горны

Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы

**ЛЕВАРАДЫКАЛЬНАЯ ПЛЫНЬ БЕЛАРУСКАГА
НАЦЫЯНАЛЬНАГА РУХУ: СПРОБЫ ЛЕГАЛІЗАЦЫІ
Ў МІЖВАЕННАЙ ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ***

Для падрыхтоўкі комплекснага даследавання па гісторыі беларускага нацыянальнага руху ў міжваеннай Заходняй Беларусі актуальным з'яўляецца вызначэнне розных плыняў гэтага руху з мэтай іх асобнага даследавання. У артыкуле акцэнт робіцца на вывучэнні леварадыкальнай плыні беларускага руху і спробах яе легалізацыі ў грамадска-палітычным жыцці Заходняй Беларусі ў міжваенны перыяд. Камуністычная партыя Заходняй Беларусі з'яўлялася ключавой арганізацыяй гэтага палітычнага накірунку, аднак яна лічылася нелегальнай арганізацыяй і не магла паўнавартасна ажыццяўляць сваю працу сярод шырокіх колаў грамадства. Легалізацыя леварадыкальнага руху ў Заходняй Беларусі мела некалькі спроб, кожная з якіх была звязана з дзейнасцю пэўнай палітычнай структуры. На аснове гістарыяграфічных здабыткаў і раней невядомых крыніц у артыкуле праводзіцца аналіз дзейнасці такіх арганізацый, як Беларуская сялянска-работніцкая грамада, Таварыства беларускай школы, дэпутацкі клуб «Змаганне», Цэнтр нацыянальна-вызваленчага руху, раскрываюцца прычыны іх стварэння і асаблівасці фарміравання арганізацыйных структур. У заключэнні аўтар прыходзіць да высноў, што легальныя праекты беларускіх леварадыкалаў сталі прыкметнымі і масавымі з'явамі палітычнага жыцця Заходняй Беларусі, аднак усе яны беспадстаўна былі ліквідаваны польскімі ўладамі, якія бачылі ў іх значную канкурэнцыю для сваіх адміністрацыйных інстытутаў на так званых «крэсах усходніх».

Ключавыя словы: беларускі нацыянальны рух, Заходняя Беларусь, міжваенная Польшча, нацыянальныя працэсы, леварадыкальны рух.

Для цытавання: Горны А. С. Леварадыкальная плынь беларускага нацыянальнага руху: спробы легалізацыі ў міжваеннай Заходняй Беларусі // Труды БГТУ. Сер. 6. История, философия. 2025. № 1 (293). С. 60–66.

DOI: 10.52065/2520-6885-2025-293-10.

A. S. Gorny

Yanka Kupala State University of Grodno

**RADICAL LEFT-WING DIRECTION OF THE BELARUSIAN
NATIONAL MOVEMENT: ATTEMPTS OF LEGALIZATION
IN INTERWAR WESTERN BELARUS**

In order to prepare a comprehensive study on the history of the Belarusian national movement in interwar Western Belarus, it is important to identify the various directions of this movement. The article is devoted to the study of the left-radical direction of the Belarusian movement, attempts to legalize it in the socio-political life of Western Belarus in the interwar period. The Communist Party of Western Belarus was the main organization of this political direction, but was considered an illegal organization, so it could not fully carry out its work among wide circles of society. There were several attempts to legalize the left-wing radical movement in Western Belarus, each of which was associated with the activities of a specific political structure. Based on historiographical documents and previously unknown sources, the article analyzes the activities of such organizations as the Belarusian Peasant-Worker Hramada, the Belarusian School Society, the deputy club "Zmahannie", the Center of the National Liberation Movement. The article reveals the reasons for their creation and the features of the formation of organizational structures. In conclusion, the author comes to the conclusion that the legal projects of the Belarusian left radicals have become a significant and mass phenomenon in the political life of Western Belarus.

Keywords: Belarusian national movement, Western Belarus, interwar Poland, national processes, left-wing radical movement.

For citation: Gorny A. S. Radical left-wing direction of the belarusian national movement: attempts of legalization in interwar Western Belarus. *Proceedings of BSTU, issue 6, History, Philosophy, 2025*, no. 1 (293), pp. 60–66 (In Belarusian).

DOI: 10.52065/2520-6885-2025-293-10.

* Артыкул падрыхтаваны ў рамках гранта Беларускага рэспубліканскага фонду фундаментальных даследаванняў № Г23ИП-036 «Грамадска-палітычнае развіццё Заходняй Беларусі ў складзе Польшчы (1921–1939 гг.) у замежнай гістарыяграфіі».

Уводзіны. Пасля заключэння Рыжскага міру 1921 г. польскія ўлады разгарнулі на тэрыторыі Заходняй Беларусі палітыку асіміляцыі і эканамічнага ціску адносна беларускага насельніцтва. Рэакцыяй на яе стала фарміраванне масавага нацыянальнага руху з мэтай барацьбы за аб'яднанне беларускіх земляў у адзіны дзяржаўны арганізм. Адной з самых уплывовых і арганізаваных плыняў гэтага руху была леварадыкальная, якая спалучала нацыянальныя і сацыяльныя лозунгі ў сваёй дзейнасці. Сярод беларускага насельніцтва, якое значна пацярпела ад ваенных дзеянняў Першай сусветнай і польска-савецкай войнаў, вельмі папулярнымі былі левыя пастулаты аб перадачы зямлі без выкупу, рэвалюцыйных зменах, нацыянальнай эмансipaцыі на прыкладзе палітыкі беларусізацыі ў БССР. Ключавой арганізацыяй гэтай плыні з'яўлялася Камуністычная партыя Заходняй Беларусі (КПЗБ), утвораная ў 1923 г. У тагачасным польскім прававым полі гэтая арганізацыя лічылася нелегальнай, а яе актывістаў пераследавалі і падвяргалі судовым пакаранням.

Беларускі леварадыкальны рух у Заходняй Беларусі намагаўся выкарыстоўваць усе магчымыя палітычныя сродкі, у тым ліку легальныя, каб дамагчыся прасоўвання сваіх ідэй сярод насельніцтва. Легальная дзейнасць дазваляла пашыраць кола патэнцыйных прыхільнікаў, стварала для нацыянальнага руху значную грамадскую базу актывістаў і пасіўных прыхільнікаў. Легалізацыя леварадыкальнага руху ў Заходняй Беларусі мела некалькі спробаў, кожная з іх была звязана з дзейнасцю пэўнай палітычнай структуры, якая імкнулася існаваць у рамках польскага заканадаўства. Пры гэтым дадзеныя структуры існавалі паралельна з КПЗБ і шмат у чым знаходзіліся пад яе арганізацыйным уплывам. На сённяшні час дадзены аспект палітычнай гісторыі Заходняй Беларусі, з улікам новай крыніцавай і метадалагічнай базы, не стаў асобным прадметам комплекснага даследавання ў айчынай гістарыяграфіі.

Асноўная частка. Ідэя стварэння легальнай леварадыкальнай структуры ў беларускім руху на першым этапе была звязана з фарміраваннем агульных прасавецкіх настройаў сярод заходне-беларускай інтэлігенцыі ў сярэдзіне 1920-х гг. Гэты працэс быў абумоўлены шэрагам фактараў. Па-першае, палітыка беларусізацыі і першае тэрытарыяльнае ўзбуйненне БССР у 1924 г. прымусілі многіх прадстаўнікоў беларускіх эліт у розных краінах перагледзець свае антысавецкія пазіцыі. Па-другое, савецкія ўлады ў гэтыя часы пачалі вельмі актыўна ўплываць на замежныя беларускія палітычныя групы з мэтай стварэння сярод іх прасавецкіх сіл. У міжваеннай Польшчы такія захады рабіліся з дапамогай супрацоўнікаў савецкага паўнамоцнага прадстаўніцтва ў Варшаве ці высокапастаўленых функцыя-

нераў КПЗБ, якія імкнуліся раскалоць існуючыя беларускія палітычныя структуры і стварыць у іх выразна леварадыкальныя групы [1, с. 52]. Вынікам гэтых фактараў стаў раскол у беларускім парламенцкім прадстаўніцтве, калі 24 чэрвеня 1925 г. частка дэпутатаў (Б. Тарашкевіч, П. Мятла, П. Валашын і С. Рак-Міхайлоўскі) выйшлі са складу Беларускага пасольскага клуба (БПК) і заснавалі пасольскі клуб Беларускай сялянска-работніцкай грамады (БСРГ).

Пасля расколу беларускай парламенцкай фракцыі лідары КПЗБ і кіраўніцтва БССР вырашылі пачаць працэс стварэння масавай легальнай палітычнай партыі ў Заходняй Беларусі. Ядром гэтай арганізацыі павінен быў стаць пасольскі клуб БСРГ. У жніўні 1925 г. у Сопаче каля Гданьска на гэты конт адбылася палітычная нарада. Ад заходнебеларускага актыву ў ёй прынялі ўдзел Б. Тарашкевіч, Р. Астроўскі, М. Марцінчык, Я. Шнаркевіч, КПЗБ прадстаўлялі С. Мертэнс, Л. Аранштам, І. Лагіновіч, М. Арэхва, дэлегатамі КП(б)Б былі А. Славінскі, У. Ігнатоўскі і А. Ульянаў [2, с. 72]. На нарадзе абмяркоўвалася пытанне праграмы будучай партыі і накірункаў яе працы. Праект праграмы, распрацаваны С. Мертэнсам, быў прызнаны дастаткова радыкальным, бо прадугледжваў арганізацыю вузкай сялянскай нелегальнай партыі паводле прыкладу КПЗБ. Было прынята рашэнне стварыць шырокую легальную арганізацыю, якая закранула б адначасова рабочае, сялянскае і нацыянальнае пытанні. Змены ў праект праграмы было даручана ўнесці Б. Тарашкевічу.

Пачаткам фарміравання структур БСРГ можна лічыць красавік 1926 г., калі ў «Бюлетэню Соймавага Клубу БСРГ» была надрукавана партыйная праграма, а месяцам пазней быў зацверджаны і надрукаваны асобнай брашурай арганізацыйны статут партыі. Нізавой партыйнай адзінкай з'яўляўся гурток, якім кіравала тройка актывістаў – старшыня, сакратар і скарбнік. Гурткі аб'ядноўваліся па тэрытарыяльным прынцыпе тагачаснай Польшчы і ўтваралі павятовыя партыйныя камітэты. У тых мясцовасцях, дзе структуры БСРГ яшчэ не былі аформлены, дазвалялася дзейнічаць так званым «мужам даверу», якія мелі паўнамоцтвы на арганізацыю гурткоў. Вышэйшым партыйным органам лічыўся агульны з'езд [3, с. 13–20]. Уся выканаўчая і каардынуючая праца арганізацыі вялася ў межах Цэнтральнага сакратарыята, які быў створаны ў Вільні 1 чэрвеня 1926 г.

Асаблівацю ўзнікнення лакальных структур БСРГ з'яўляўся іх значны рост на працягу лета і восені 1926 г. Усяго, паводле падлікаў М. Бурсевіча, на час ліквідацыі БСРГ польскімі ўладамі было зарэгістравана 1930 гурткоў партыі [4, с. 555]. Згодна з рознымі падлікамі, у шэрагах БСРГ на час яе ліквідацыі польскімі ўладамі налічвалася

каля 100 тыс. сябраў. Геаграфічна структуры БСРГ ахоплівалі 27 павеатаў паўночна-усходніх ваяводстваў Польшчы. Паводле падлікаў У. Палуяна, найбольшая колькасць сябраў БСРГ на снежань 1926 г. была ў Дзісенскім павеце (9980 чалавек), а найменшая – у Кобрынскім (4 чалавекі). Па колькасці партыйных гурткоў на першае месца выходзіў Гродзенскі павет [5, с. 88–89].

Масавы наплыў беларусаў у Грамаду вымусіў польскія ўлады пачаць працэс яе дэлегалізацыі. 14 і 15 студзеня 1927 г. былі арыштаваны члены пасольскага клуба БСРГ і яе лідары Б. Тарашкевіч, С. Рак-Міхайлоўскі, П. Валашын. 16 студзеня таго ж года быў затрыманы дэпутат П. Мятла. Адначасова адбываліся затрымання і ператрусы ў павятовых камітэтах і асобных партыйных структурах па ўсёй тэрыторыі Заходняй Беларусі: па некаторых даных у гэтыя дні было затрымана каля 400 актывістаў Грамады [6, с. 328–331]. Пры гэтым паліцыя нярэдка падкідвала падчас ператрусу актывістам Грамады камуністычныя лістоўкі, каб пасля абвінавачаць іх у сувязях з камуністамі. Адным з непасрэдных арганізатараў ліквідацыі партыі быў міністр юстыцыі Польшчы, буйны землеўласнік А. Мэйштовіч, які дзеля гэтага быў вымушаны нават парушыць дэпутацкую недатыкальнасць, гарантаваную канстытуцыяй польскай дзяржавы.

Пасля ліквідацыі БСРГ легальны леварадыкальны рух сфакусіраваўся на гуртках Таварыства беларускай школы (ТБШ), дзейнасць якога фактычна на той час набыла значныя палітычныя абрысы. ТБШ стала другой спробай легалізацыі леварадыкальнага накірунку: з 1926 г. і да свайго скасавання гэтая арганізацыя знаходзілася ў вельмі цесных стасунках з дзеячамі КПЗБ і іншых левых структур беларускага руху. Карыстаючыся легальным статусам, актывісты ТБШ не толькі зрабілі значны ўклад у справу пашырэння і захавання нацыянальнай ідэнтычнасці беларусаў, але і прымалі ўдзел у шэрагу палітычных акцый. З 1926 г. пачалося фарміраванне правінцыйных гурткоў ТБШ. Сваёй кульмінацыі гэты працэс дасягнуў у 1927 г., калі на хвалях забароны Грамады многія мясцовыя актывісты дзеля легалізацыі фарміравалі гурткі ТБШ. Паводле падлікаў, на 1 ліпеня 1927 г. налічвалася 10 548 сябраў арганізацыі, якія працавалі ў 385 гуртках, 134 бібліятэках-чыталнях, 41 народным доме [7, с. 23]. На 1930 г. налічвалася ўжо каля 15 000 сябраў арганізацый, аб'яднаных у 500 гурткоў [8, с. 41]. Для больш паспяховай каардынацыі мясцовых структур таксама з 1926 г. пачалі фарміравацца акруговыя ўправы таварыства, першая з якіх была створана ў Глыбокім 23 мая 1926 г. На 1929 г. было арганізавана 11 акруговых упраў: Баранавіцкая, Беластоцкая, Вілейская,

Глыбоцкая (на Дзісенскі павет), Гродзенская, Косаўская, Лідская, Мірская (на Стаўбцоўскі павет), Навагрудская, Слоніўская і Свіслацкая (на Ваўкавыскі і Бельскі паветы). Акруговыя ўправы дапамагалі мясцовым гурткам у арганізацыі мерапрыемстваў, распаўсюджвалі літаратуру і перыядычныя выданні, знаходзіліся ў кантактах з віленскім цэнтрам.

Яшчэ адной спробай легалізацыі леварадыкальнай плыні беларускага нацыянальнага руху стала дзейнасць сялянска-работніцкага пасольскага клуба «Змаганне» ў 1928–1930 гг. Фарміраванне гэтай леварадыкальнай структуры было неразрыўна звязана з працэсамі ліквідацыі БСРГ і парламенцкімі выбарамі ў Польшчы, прызначанымі на сакавік 1928 г. Частка былога актыву БСРГ пасля пераследаванняў з боку ўладаў значна радыкалізавалася і зблізілася з КПЗБ у сваіх поглядах. З другога боку, заходнебеларускія леварадыкалы атрымлівалі ад Камінтэрна дырэктывы аб узнёўленні легальнай дзейнасці пасля разгрому БСРГ [9, с. 26]. Парламенцкія выбары сталі добрай нагодай для гэтага, бо дазвалялі праводзіць легальнымі сродкамі палітычную агітацыю. Камуністы вырашылі прымаць актыўны ўдзел у выбарах 1928 г., каб правесці ў сейм сваіх дэпутатаў, якія з парламенцкай трыбуны павінны былі крытыкаваць «фашысцкія» ўлады і праводзіць рэвалюцыйную прапаганду [10, с. 6]. У прыватнасці, польскімі камуністамі быў заснаваны выбарчы камітэт «Робоча-сялянскае адзінства», падтрыманы ў тым ліку і актывістамі КПЗБ. Аднак асцерагаючыся таго, што дзейнасць дадзенага камітэта будзе пераследавацца з боку ўладаў, было прынята рашэнне ствараць іншыя камітэты, куды ўвайшоў бы, у тым ліку, і былы актывіст БСРГ. Так, у снежні 1927 г. у Вільні быў арганізаваны сялянска-работніцкі выбарчы камітэт «Змаганне за інтарэсы работнікаў і сялян».

У выніку выбараў, якія адбыліся 4 сакавіка 1928 г., выбарчы спіс «Змагання» меў пераканаўчую перамогу ў Навагрудскай выбарчай акрузе, атрымаўшы больш за 70 000 галасоў. У польскі парламент у выніку прайшлі тры прадстаўнікі спісу «Змагання» – Аляксандр Стагановіч, Ігнат Дварчанін і Язэп Гаўрылік [10, с. 8]. Неўзабаве яны арганізавалі ў сейме парламенцкую фракцыю – беларускі пасольскі клуб «Змаганне». Адрозна да гэтай фракцыі далучыўся актывіст Грамады і ТБШ з Косаўскага павеата Іван Грэцкі, які быў абраны ў сейм па спісе ўкраінскай левай партыі «Сельроб-левіца». У маі 1928 г. да «Змагання» таксама далучыўся грамадскі дзеяч з Вілейкі Флягонт Валынец, які прайшоў у парламент па памяркоўным спісе былых грамадаўцаў «Выбарчага камітэта беларускіх сялян і работнікаў». У сакавіку 1929 г. замест А. Стагановіча дэпутацкі мандат атрымаў Павел Крынчык і,

такім чынам, быў сфарміраваны асноўны касцяк «Змагання» [10, с. 9, 13]. 25 мая 1930 г. пасля перавыбараў у Лідскай акрузе дэпутацкі мандат атрымаў М. Верамей, які таксама далучыўся да адзначанай фракцыі, хоць і працаваў у яе межах літаральна некалькі месяцаў [9, с. 156]. 3 мая 1928 г. фракцыя пачала афіцыйна называцца Беларуска-сялянска-работніцкім пасольскім клубам (БСРПК). Яе старшынёй быў абраны Я. Гаўрылік, намеснікам – І. Дварчанін, сакратаром – І. Грэцкі [9, с. 33].

Канцэпцыя функцыянавання БСРПК прадугледжвала паступовае ўтварэнне на яе базе легальнай палітычнай арганізацыі, падобнай ранейшай Грамадзе. Тым не менш паўтарыць грамадаўскі вопыт у новых умовах ужо было вельмі цяжка: значная колькасць мясцовага актыву падвяргалася пераследаванню з боку ўладаў, былыя партыйныя лідары знаходзіліся ў турмах, польскія спецслужбы павялічылі ўзровень нагляду за любой праймай беларускай актывнасці. Сам клуб, паводле ўсіх заканадаўчых нормаў, не мог фарміраваць свае лакальныя арганізацыйныя структуры, падобна партыйным, аднак меў права ствараць на правінцыі ўласныя сакратарыяты, куды маглі звяртацца людзі з просьбамі і хадаініцтвамі да дэпутатаў. Дадзеная лакуна і была выкарыстана членамі БСРПК для выхаду на правінцыйны ўзровень. У гэтым накірунку яны мелі значную дапамогу мясцовых ячэек КПЗБ, якія атрымалі магчымасць выйсці з падполля. 15 красавіка 1929 г. у Вільні быў створаны Цэнтральны сакратарыят клуба, пасля гэтага пачалася арганізацыя сакратарыятаў у розных гарадах і мястэчках Заходняй Беларусі [9, с. 38]. Неабходна заўважыць, што БСРПК імкнуўся ахапіць сваёй дзейнасцю ўсе чатыры паўночна-ўсходнія ваяводства міжваеннай Польшчы; гэта была адна з нешматлікіх беларускіх арганізацый, што звяртала вялікую ўвагу на арганізацыю сваіх лакальных структур на Палессі, дзе беларускі рух меў дастаткова нетрывалыя пазіцыі. Пры гэтым «Змаганне» практыкавала незвычайны падбор кадраў на кіраўніцтва сакратарыятаў: іх кіраўнікамі маглі прызначаць не толькі мясцовага грамадскага дзеяча, але і чалавека з зусім іншага рэгіёна. Напрыклад, сакратарыят БСРПК у Брэсце арганізоўваў актывіст з Браслаўскага павета К. Сапонька [11, арк. 8].

Пашырэнне ўплыву клуба «Змагання» ў Заходняй Беларусі і выкліканая гэтым агульная радыкалізацыя настрояў грамадства звярталі на сябе ўвагу польскіх спецслужбаў і адміністрацыі. У першую чаргу, памятаючы ранейшы ўрок Грамады, улады наносілі значныя ўдары па лакальных і віленскіх структурах БСРПК. У студзені 1930 г. быў разгромлены Цэнтральны сакратарыят клуба ў Вільні, яго супрацоўнікі М. Астапчык, М. Тарасюк, Я. Місько, П. Пяткун і інш.

былі арыштаваны і асуджаны на розныя турэмныя тэрміны [12, с. 84–85]. Паступова былі ліквідаваны сакратарыяты клуба на правінцыі, іх кіраўнікі таксама затрымліваліся паліцыяй і абвінавачваліся ў сувязях з КПЗБ. Наступным крокам уладаў павінен быў быць арышт дэпутатаў БСРПК, якія, аднак, паводле заканадаўства, мелі недатыкальнасць. Але ў гэтай справе польскім уладам, як і ў выпадку БСРГ, часткова прыйшлося парушыць уласныя законы. 19 жніўня 1930 г. у мяст. Алексшыцы Гродзенскага павета дэпутаты І. Дварчанін і Ф. Валынец хацелі арганізаваць мітынг падчас царкоўнага свята. Паліцыя пачала разганыя натоўп, прымяняючы зброю і затрымліваючы найбольш актывных удзельнікаў, у тым ліку і дэпутатаў. Пасля праверкі дакументаў Валынец быў вызвалены, а Дварчанін, якога абвінавачвалі ва ўжыванні зброі супраць паліцыі, быў арыштаваны і пераведзены 27 жніўня ў Гродзенскую турму. 30 жніўня 1930 г. па рашэнні Ю. Пілсудскага польскі парламент быў распушчаны і прызначаны новыя парламенцкія выбары, што дало юрыдычнае права затрымліваць ужо былых дэпутатаў БСРПК. Так, у гэты дзень былі арыштаваны П. Крынчык, Я. Гаўрылік і Ф. Валынец [13, с. 80]. Дэпутаты І. Грэцкі і М. Верамей некаторы час хаваліся ад польскіх спецслужбаў, а пасля нелегальна перабраліся ў СССР. Таксама ў савецкую Беларусь вымушаны былі ўцякаць і многія тэхнічныя супрацоўнікі розных структур клуба «Змаганне», у асноўным маладыя людзі, былыя навучэнцы беларускіх гімназій. У верасні 1932 г. у выніку абмену палітзняволенымі ў СССР апынуцца І. Дварчанін, П. Крынчык, Я. Гаўрылік і Ф. Валынец [14, арк. 22].

Крызіс легальных формаў дзейнасці ў беларуска-леварадыкальным руху супрадажаўся таксама і агульным змяншэннем прасавецкіх сімпатый у грамадстве міжваеннай Польшчы. Звесткі пра разгортванне палітычных рэпрэсій у СССР, барацьбу з унутрыпартыйнай апазіцыяй, гвалтоўныя захады ў правядзенні калектывізацыі актывуна абмяркоўваліся ў тагачаснай інфармацыйнай прасторы Польшчы і, безумоўна, падхопліваліся мясцовай прапагандай. Як прызнаваліся самі функцыянеры КПЗБ, зніжэнне даверу да камуністычнай агітацыі было выклікана ў пачатку 1930-х гг. прыватнай карэспандэнцыяй, што дасылалі сваім сваякам у Заходнюю Беларусь тыя мігранты, якія нелегальна перасяклі польска-савецкую мяжу і пражывалі ў СССР [15, с. 181]. Таму для актыву КПЗБ стала актуальным стварыць пазітыўны вобраз савецкай дзяржавы, асабліва ў асяроддзі моладзі, у якім значнымі канкурэнтамі былі польскія адукацыйныя ўстановы і моладзевыя арганізацыі. Менавіта творчая моладзь і была выбрана ў якасці прамой тэарыі аднаго легальнага праекта заходнебеларускіх

левададыкалаў, які пачаў фарміравацца ў Вільні ў 1932–1933 гг.

У ліпені 1932 г. поле для ажыццяўлення легальнай левададыкальнай дзейнасці ў Польшчы стала больш шырокім. У гэты месяц была заключана савецка-польская дамова аб ненападзе і на некаторы час градус геапалітычнага супрацьстаяння паміж краінамі знізіўся. Гэты момант быў выкарыстаны членамі КПЗБ для актывізацыі дзейнасці ў стварэнні новых палітычных праектаў. У снежні 1932 г. польская паліцыя знайшла ў Маладзечанскім павеце першы нумар «Бюлетэня Цэнтра нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі», на якім была пазнака аб месцы і даце выдання – «Вільня, жнівень 1932 г.». Гэты бюлетэнь стаў першым прыкладам выкарыстання назвы «Цэнтр нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі», хаця да сённяшняга часу невядома, хто першапачаткова ўваходзіў у гэтую групу левададыкальных актывістаў і з'яўляўся аўтарам яе друкаваных матэрыялаў [16, арк. 14 адв.]. Паводле ўспамінаў Якуба Міско, віленскія актывісты КПЗБ прапанавалі яму далучыцца да працы Цэнтра ў канцы жніўня 1932 г., гэта значыць, што нейкая арганізацыйная структура ўжо існавала ў гэты час [12, с. 117].

Яшчэ ў кастрычніку 1932 г. сябрамі Цэнтра было ўзнята ідэя выдання ў Вільні легальнага друкаванага органа. Як узгадваў Я. Міско, доўгі час яны не маглі знайсці неабходнага памяшкання для рэдакцыі і дамовіцца з друкарнямі [12, с. 119]. У рэшце рэшт у чэрвені 1933 г. выдавецкі праект Цэнтра быў рэалізаваны пад назвай «Беларуская газета». У сувязі з гэтым выданнем пачало паступова выяўляцца персанальнае аблічча Цэнтра. Удзел у гэтым праекце ў якасці тэхнічных супрацоўнікаў першапачаткова прымалі Я. Міско і В. Таўлай. Са снежня 1933 г. на іх змену ў рэдакцыю газеты прыйшлі Алена Буднік і паэт Янка Патаповіч (псеўд. Янка Чабар) [16, арк. 33]. Рэдактарам выдання стаў інжынер А. Карповіч.

Матэрыялы выдання мелі радыкальна-крытычны характар адносна польскай дзяржавы. Адзінаццаты нумар газеты за 28 лістапада 1933 г. быў канфіскаваны ўладамі з-за шэрагу артыкулаў і нататак пра выбары ў мясцовае самакіраванне. У прыватнасці, рэдакцыя ў адным з артыкулаў сцвярджала, што мае дакумент з 126 подпісамі жыхароў вёскі Рачканы Баранавіцкага павета, якія пратэставалі супраць парушэнняў падчас галасавання з боку мясцовай адміністрацыі. Наступны нумар быў выдадзены ўжо з «белымі палосамі» замест канфіскаваных матэрыялаў [16, арк. 29]. Сітуацыя з газетай значна ўскладнілася, калі ў студзені 1934 г. за спробу перасекчы польска-савецкую мяжу былі арыштаваны В. Таўлай і Я. Міско [12, с. 123]. Апошні нумар выдання выйшаў 30 студзеня 1934 г., пасля гэтага

ў пачатку лютага былі арыштаваны рэдактар А. Карповіч, а таксама тэхнічныя супрацоўнікі А. Буднік, Я. Патаповіч і інш. Фактычна на гэты час большасць актыву Цэнтра нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі ўжо знаходзілася за кратамі польскіх турмаў.

Судовы працэс па справе Цэнтра, які распаўсюдзіўся ў Віленскім акруговым судзе 23 сакавіка 1936 г., атрымаў публіцыстычную назву «працэсу 16-ці» па колькасці абвінавачаных, а ў левададыкальных колах – «працэсу малой Грамады». Неабходна заўважыць, што гэта быў апошні маштабны працэс над беларускімі актывістамі ў міжваеннай Польшчы. У выніку дзейнасці польскіх следчых на лаве падсудных аказалася 16 дзеячаў, сярод іх палова (Я. Міско, А. Карповіч, В. Таўлай, Я. Патаповіч, А. Рэдзька, П. Пестрак, А. Буднік, П. Радзюк) з'яўляліся найбольш актывнымі прадстаўнікамі Цэнтра і маладой плеяды заходнебеларускіх літаратараў. Па дадзенай справе ў цэлым праходзіла каля 70 сведкаў [16, арк. 85–87 адв.]. У выніку суд прыгаварыў абвінавачаных па справе Цэнтра нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі да розных турэмных тэрмінаў.

Заключэнне. Лідары КПЗБ спрабавалі пашырыць уплывы сваёй партыі сярод розных пластоў тагачаснага беларускага грамадства, што прыводзіла іх да неабходнасці легалізаваць левададыкальную плынь у польскім палітычным жыцці. Першай значнай спробай легалізацыі левададыкальных структур стала дзейнасць БСРГ у 1925–1927 гг., у рамках якой працавала каля ста тысяч членаў. Ліквідацыя структур БСРГ польскімі ўладамі не спыніла працэсаў пошуку легалізацыі левададыкальнага руху, што вылілася ў палітызацыю гурткоў ТБШ і шчырэннае праз іх левых палітычных лозунгаў. Трэцяй спробай беларускіх левададыкалаў стварыць сваю легальную дачынную структуру стала дзейнасць БСРП «Змаганне» ў польскім парламенце і ў заходнебеларускай правінцыі. У адрозненне ад БСРГ, дзеячы гэтага парламенцкага клубу надавалі большую ўвагу вырашэнню сацыяльных праблем беларускага насельніцтва, а іх палітычныя лозунгі былі дастаткова радыкальнымі і фактычна капіравалі палітычную праграму КПЗБ. У той жа час шэраг лідараў «Змагання» (І. Дварчанін, Я. Гаўрылік, Я. Грэцкі і інш.) актыўна ўдзельнічалі ў беларускім культурна-асветніцкім жыцці, падтрымлівалі структуры ТБШ і іншыя нацыянальныя праекты. Чацвёртай спробай легалізацыі левададыкальнага руху стала дзейнасць Цэнтра нацыянальна-вызваленчага руху ў 1932–1934 гг., вынікам якой было фактычна толькі выданне некалькіх легальных газет і часопісаў. Празмерна радыкальныя і прасавецкія погляды прадстаўнікоў Цэнтра прывялі да яго хуткага

разгрому з боку польскіх уладаў, вынікам якога стаў судовы «працэс 16-ці» – апошні значны судовы працэс над беларускімі актывістамі ў Польшчы. З 1935 г. заходнебеларускія левара-

дыкалы ў адпаведнасці з рашэннем сваіх кіраўнічых структур змяняюць адносіны да іншых беларускіх нацыянальных арганізацый і імкнуцца ажыццявіць з імі супольныя палітычныя праекты.

Спіс літаратуры

1. Пашкевіч А. В. Парламенцкія формы змагання за нацыянальныя і сацыяльныя правы беларускага народа ў міжваеннай Польшчы (1921–1930 гг.): дыс. ... канд. гіст. навук: 07.00.02. Мінск, 2006. 162 арк.
2. Орехов Н. С. Дела и люди КПЗБ: воспоминания. Минск: Беларусь, 1983. 287 с.
3. Праграма і арганізацыйны статут Беларускай сялянска-работніцкай грамады. Вільня: Н. Левін, 1926. 20 с.
4. Борьба трудящихся Западной Белоруссии за социальное и национальное освобождение и воссоединение с БССР: документы и материалы: в 2 т. Минск: Госиздат БССР, 1962. Т. 1. 620 с.
5. Палуян У. Беларуская сялянска-рабочая грамада. Мінск: Навука і тэхніка, 1967. 222 с.
6. Кароткі нарыс беларускага пытання. Мінск: Логвінаў, 2009. 396 с.
7. Мятла П. Аб Таварыстве беларускай школы і яго барацьбе. Мінск, 1932. 33 с.
8. Вабішчэвіч А. М. Нацыянальна-культурнае жыццё Заходняй Беларусі (1921–1939 гг.). Брэст: БрДУ, 2008. 319 с.
9. Даніловіч В. В. Дзейнасць арганізацыі «Змаганне» ў Заходняй Беларусі (1927–1930 гг.). Мінск: Беларуская навука, 2007. 155 с.
10. B.W.R.K.P. jako agentura Kominternu. Warszawa: Wydział narodowościowy MSW, 1930. 109 s.
11. Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці (ДАБВ). Ф. 93. Воп. 1. Спр. 1152.
12. Міско Я. Маё маўклівае сэрца: з літ. спадчыны. Мінск: Юнацтва, 1983. 493 с.
13. Годы испытаний и мужества / сост.: Н. С. Орехов, Н. С. Сташкевич. Минск: Беларусь, 1973. 416 с.
14. Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці (ДАГВ). Ф. 540. Воп. 2. Спр. 2.
15. Cichoracki Piotr. Komuniści na Polesiu w latach 1921–1939. Łomianki: LTW, 2016. 271 s.
16. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). F. 131. Ap. 2. B. 3122.

References

1. Pashkevich A. V. *Parlamentskiya formy zmagannya za natsyyanal'nyya i satsyyal'nyya pravy belaruskaga naroda u mizhvayennay Pol'shchy (1921–1930 gg.)*. Dys. kand. gist. navuk [Parliamentary forms of struggle for national and social rights of the Belarusian people in interwar Poland (1921–1930). Diss. PhD (History)]. Minsk, 2006. 162 Sheet (In Belarusian).
2. Orekhov N. S. *Dela i lyudi KPZB: vospominaniya* [The affairs and people of the KPZB: memories]. Minsk, Belarus' Publ., 1983. 287 p. (In Russian).
3. *Pragrama i arganizatsyyny statut Belaruskay syalyanska-rabotnitskay gramady* [Program and organizational charter of the Belarusian Peasant-Worker Hramada]. Vil'nya, N. Levin Publ., 1926. 20 p. (In Belarusian).
4. *Bor'ba trudyashchikhsya Zapadnoy Belorussii za sotsial'noye i natsional'noye osvobozhdeniye i vossoyedeniye s BSSR: dokumenty i materialy* [The struggle of workers of Western Belarus for social and national liberation and reunification with the BSSR: documents and materials.]. Minsk, Gosizdat BSSR Publ., 1962, vol. 1. 620 p. (In Russian).
5. Paluyan U. *Belaruskaya syalyanska-rabochaya gramada* [Belarusian peasant-worker hramada]. Minsk, Navuka i tekhnika Publ., 1967. 222 p. (In Belarusian).
6. *Karotki narys belaruskaga pytannya* [A short essay on the Belarusian question]. Minsk, Logvinau Publ., 2009. 396 p. (In Belarusian).
7. Myatla P. *Ab Tavarystve belaruskay shkoly i yago barats'be* [About the Belarusian School Society and its struggle]. Minsk, 1932. 33 p. (In Belarusian).
8. Vabishchevich A. M. *Natsyyanal'na-kul'turnaye zhytstsyo Zakhodnyay Belarusi (1921–1939 gg.)* [National and cultural life of Western Belarus (1921–1939)]. Brest, BrDU Publ., 2008. 319 p. (In Belarusian).
9. Danilovich V. V. *Dzeynasts' arganizatsyi "Zmahanne" u Zakhodnyay Belarusi (1927–1930 gg.)* [Activities of the "Zmahannie" organization in Western Belarus (1927–1930)]. Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2007. 155 p. (In Belarusian).
10. *B.W.R.K.P. jako agentura Kominternu* [B.W.R.K.P. as an agent of the Comintern]. Warsaw, Wydział narodowościowy MSW Publ., 1930. 109 p. (In Polish).
11. State Archives of Brest Region (SABR). Fund 93. I. 1. F. 1152.

12. Misko Ya. *Mayo mauklivaye sertsu: z litaraturnay spadchyny* [My Silent Heart: From the Literary Heritage]. Minsk, Yunatstva Publ., 1983. 493 p. (In Belarusian).
13. *Gody ispytaniy i muzhestva* [Years of trials and courage]. Comp.: N. S. Orekhvo, N. S. Stashkevich. Minsk, Belarus' Publ., 1973. 416 p. (In Russian).
14. State Archives of Grodno Region (SAGR). Fund 540. I. 2. F. 2.
15. Cichoracki P. *Komuniści na Polesiu w latach 1921–1939* [Communists in Polesie in the years 1921–1939]. Lomianki LTW Publ., 2016. 271 p. (In Polish).
16. Central State Archives of Lithuania (CSAL). Fund 131. Ap. 2. B. 3122.

Інфармацыя пра аўтара

Горны Аляксандр Сяргеевіч – кандыдат гістарычных навук, дацэнт, дацэнт кафедры гісторыі Беларусі, археалогіі і спецыяльных гістарычных дысцыплін, кіраўнік Цэнтра даследавання дыяспар і замежнага беларусазнаўства. Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы (вул. Ажэшкі, 22, 230023, г. Гродна, Рэспубліка Беларусь). E-mail: litvin.gorny@gmail.com

Information about the author

Gorny Aliaksandr Siargeevich – PhD (History), Associate Professor, Assistant Professor, the Department of History of Belarus, Archeology and Special Historical Disciplines, Head of the Center for Diaspora Studies and Foreign Belarusian Studies. Yanka Kupala State University of Grodno (22 Azheshki str., 230023, Grodno, Republic of Belarus). E-mail: litvin.gorny@gmail.com

Пасмуніў 27.03.2025